

UDK: 377.1:371.13

## KASB-HUNAR MAKTABLARI VA TEXNIKUMLARDA DUAL TA'LIM TIZIMI SAMARADORLIGINI TA'MINLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Dusyarov X.Ch.,

*Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti*

Kulturaeva Mushtariy,

*Termiz davlat pedagogika instituti magistranti*

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada kasb-hunar maktablari va texnikumlarda dual ta'lim tizimini joriy etish va uning samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan pedagogik shart-sharoitlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ishlab chiqarish va ta'lim muassasasi hamkorligi, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, o'quv jarayonini modernizatsiya qilish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, dual ta'limning metodologik asoslari va undagi pedagog rolining mohiyati yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** dual ta'lim, kasb-hunar ta'limi, pedagogik shart-sharoitlar, kompetentlik, ishlab chiqarish amaliyoti, kasbiy tayyorgarlik, hamkorlik.

**Аннотация.** В данной статье научно анализируются педагогические условия, направленные на внедрение системы дуального образования в профессионально-технических училищах и техникумах и обеспечение её эффективности. Рассматриваются вопросы партнёрства между производством и учебным заведением, развития профессиональной компетентности, модернизации учебного процесса. Также освещаются методологические основы дуального обучения и сущность роли педагога в нём.

**Ключевые слова:** дуальное образование, профессионально-техническое образование, педагогические условия, компетентность, производственная практика, профессиональная подготовка, партнёрство.

**Abstract.** This article scientifically analyzes the pedagogical conditions aimed at implementing the dual education system in vocational schools and technical colleges and ensuring its effectiveness. The issues of partnership between production enterprises and educational institutions, development of professional competence, and modernization of the educational process are examined. The methodological foundations of dual education and the essence of the teacher's role in it are also highlighted.

**Keywords:** dual education, vocational education, pedagogical conditions, competence, industrial practice, professional training, partnership.

**Kirish.** Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar, ayniqsa, kasbiy ta'lim tizimini tubdan yangilash zaruriyatini belgilab bermoqda. Zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob bera oladigan, amaliy ko'nikmalar va nazariy bilimlar uyg'unlikda egallagan malakali mutaxassislarni tayyorlash – kasb-hunar maktablari va texnikumlar oldidagi dolzarb vazifaga aylanib bormoqda.

Shunday sharoitda kasb-hunar maktablari va texnikumlarda dual ta'lim tizimini joriy etish va uning samaradorligini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlarni belgilash ilmiy-amaliy jihatdan muhim masalaga aylanmoqda. Ushbu maqolada mazkur masala atroflicha tahlil qilinib, tegishli xulosalar chiqariladi.

**Adabiyotlar tahlili.** O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11-martdagi 115-son "Ikki tomonlama (dual) ta’lim tizimini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Qarori hisoblanadi. Mazkur qaror bilan kasb-hunar ta’limi muassasalarida dual ta’lim modelini bosqichma-bosqich tatbiq etish va uni ishlab chiqarish korxonalarida bilan integratsiyalash mexanizmlari belgilab berildi [1]. Shu tariqa dual ta’lim tizimi mamlakatimizda rasmiy maqom kasb etib, uning huquqiy asosi mustahkamlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-aprelda e’lon qilingan "Kasb-hunar ta’limida yangi bosqich" tashabbusi doirasida esa mazkur ta’lim yo‘nalishini keyingi besh yillikda sifat jihatidan o‘zgartirish, shaxsiy va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga mo‘ljallangan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish belgilandi [2]. Bu hujjat dual ta’limni nafaqat siyosat, balki amaliyot darajasida mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Maqolada tizimli-tahliliy yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil hamda kompetentlikka asoslangan metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida dual ta’lim tizimining normativ-huquqiy asoslari, ilmiy-adabiy manbalar va ilg‘or xorijiy tajribalar o‘rganilib, ularning o‘zaro uyg‘unligi tahlil qilindi. Shuningdek, kuzatish, umumlashtirish va modellashtirish usullari orqali kasb-hunar ta’limi muassasalarida dual ta’lim samaradorligini ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlar aniqlashtirildi.

**Tahlillar va natijalar.** Dual ta’lim (nemischa: duales Ausbildungssystem) – o‘quv jarayonini ta’lim muassasasida nazariy ta’lim va ishlab chiqarish korxonasida amaliy ta’lim sifatida parallel, o‘zaro bog‘liq tarzda olib borish tizimini anglatadi. Ushbu model dastlab Germaniyada XX asrning birinchi yarmida shakllanib, keyingi o‘n yilliklarda Avstriya, Shveysariya, Daniya va boshqa davlatlarda ommalashdi.

Dual ta’limning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, o‘rganuvchi bir vaqtning o‘zida ikki tizimda – ta’lim muassasasida nazariy bilim oladi va korxonada amaliy ko‘nikmalarni egallaydi. Bu esa bitiruvchining kasbiy tayyorgarligi, mehnat bozori talablariga muvofiqligi va kasbiy tafakkurining shakllanishini kafolatlaydi. Shu jihatdan dual ta’lim an’anaviy o‘qitishdan sifat jihatidan farq qiladi: unda ta’lim va ishlab chiqarish orasidagi chegara yo‘qolib, ular yagona tizim sifatida ishlaydi.

Germaniya tajribasida dual ta’limning samaradorligi empirik tarzda isbotlangan. Mamlakat mehnat bozorida yosh mutaxassislar ish topish qiyinchiliklari nisbatan pastligi, sanoat korxonalarida malakali xodimlar bilan ta’minlanganlik darajasining yuqligi ko‘p jihatdan ushbu tizimning samarasini ko‘rsatadi. Shu sababli Yevropa Ittifoqi mamlakatlari va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar ham dual modelni o‘z ta’lim tizimlariga joriy etish yo‘lida harakat qilmoqda.

O‘zbekistonda dual ta’limni joriy etish jarayoni o‘ziga xos milliy sharoit va talablarni hisobga olgan holda olib borilmoqda. Yerli sanoat korxonalarida, xizmat ko‘rsatish tarmoqlari va agrar sektor bilan hamkorlikda tuzilgan ikki tomonlama shartnomalar asosida o‘quvchilar zamonaviy ishlab chiqarish muhitida kasbiy ko‘nikmalarini

rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lyapti. Biroq bu jarayonning to'liq samaradorligini ta'minlash uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlar majmuasini shakllantirishni talab qiladi. Dual ta'limda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish o'quv jarayonining markaziy maqsadiga aylanadi. Kompetentlik – bu nafaqat bilim va ko'nikmalar to'plami, balki ularni real kasbiy vaziyatlarda maqsadga muvofiq va samarali qo'llay bilish qobiliyatidir. Shu nuqtai nazardan dual ta'limning pedagogik arxitekturasi kompetentlikni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Germaniya olimi G.Spencerning kompetentlik modeli bo'yicha kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: texnik kompetentlik (kasb bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalar), metodologik kompetentlik (muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalari), ijtimoiy kompetentlik (hamkorlik va muloqot ko'nikmalari) va shaxsiy kompetentlik (mas'uliyat, tashabbuskorlik). Dual ta'lim muhiti aynan ushbu to'rt o'lchamni bir vaqtning o'zida rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

O'zbekiston kasb-hunar ta'limi amaliyotida kompetentlik yondashuvini joriy etish 2020–2023 yillarda yangi o'quv standartlari ishlab chiqilishi bilan yangi bosqichga ko'tarildi. Ushbu standartlarda har bir kasbiy yo'nalish bo'yicha bitiruvchi egallashi lozim bo'lgan kompetentliklar aniq belgilab qo'yilgan bo'lib, ular ishlab chiqarish korxonalarining talablari bilan muvofiqlashtirilib tuzilgan. Bu esa dual ta'lim dasturlarini loyihalashda ilmiy asosni vujudga keltiradi.

Dual ta'limda kompetentlikni shakllantirish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim hisoblanadi: birinchidan, nazariy ta'lim korxonadagi amaliy faoliyat bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi lozim; ikkinchidan, o'quvchining amaliyot davridagi faoliyati baholash tizimiga kiritilishi zarur; uchinchidan, pedagoglar va nastavnik-ustalar o'rtasida doimiy pedagogik muloqot o'rnatilishi shart. Bu shartlar bajarilgandagina kompetentlik yaxlit shaklda rivojlana oladi.

Dual ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonasi orasidagi hamkorlikning sifatiga bog'liq. Ushbu hamkorlik rasmiy shartnoma tuzish bilan boshlanib, o'quv jarayonining butun davomida jonli, faol tarzda amalga oshirilishi kerak. Amaliyotda ko'pincha shartnoma imzolangach, aloqa pasayib qoladi va o'quvchi korxonada nazorat-boshqaruvsiz qolib ketadi – bu dual ta'limning maqsadiga zid holat. Pedagogik jihatdan samarali hamkorlik uchun quyidagi shart-sharoitlar zarur: o'quv rejasi va dasturini korxonada mutaxassislari bilan birgalikda ishlab chiqish, o'quvchilarning amaliyot joylaridagi faoliyatini maxsus kuzatish jurnali orqali kuzatib borish, nastavnik-ustalarni pedagogik jihatdan tayyorlash va ularning malakasini oshirish, amaliyot natijalari asosida o'quv jarayonini tezkor moslashtirib borish. Mazkur mexanizmlarning barchasi hamkorlikni ko'proq rasmiy emas, balki mazmuniy darajaga ko'taradi.

Nastavniklik instituti – dual ta'limdagi alohida pedagogik fenomen. Korxonada tomonidan tayinlangan nastavnik-usta o'quvchiga nafaqat kasbiy ko'nikmalarni o'rgatuvchi, balki kasbiy madaniyat, mehnat intizomi va kasbiy axloq me'yorlarini

singdiruvchi shaxs sifatida muhim rol o'ynaydi. Biroq O'zbekiston amaliyotida nastavniklar ko'pincha pedagogik tayyorgarlikka ega emas. Bu kamchilikni bartaraf etish uchun maxsus «nastavnik pedagogikasi» kurslari va qisqa muddatli malaka oshirish dasturlarini joriy etish talab etiladi. Xalqaro amaliyotda ta'lim muassasasi va korxonada o'rtasidagi hamkorlikning yana bir samarali shakli – qo'shma loyiha usuli hisoblanadi. Bu usulda o'quvchilar guruhlar bo'lib, korxonada oldida turgan haqiqiy muammolarni hal etishga yo'naltirilgan loyihalar ustida ishlaydi. Masalan, avtomobil texnik xizmat ko'rsatish sohasidagi o'quvchilar berilgan transport vositasini diagnostika qilib, xarajatlar smetasini tuzadi va ta'mirlash texnologiyasini loyihalaydi. Bunday yondashuv o'quvchida kasbiy tafakkur va muammolarni hal etish ko'nikmasini jadal rivojlantiradi.

Dual ta'lim tizimida o'quv jarayonini modernizatsiya qilish bir nechta yo'nalishda amalga oshirilishi lozim: o'quv dasturlarini kasbiy standartlarga muvofiqligi, zamonaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llash, baholash tizimini takomillashtirish va pedagog kadrlarning uzluksiz professional rivojlanishini ta'minlash.

O'quv dasturlarini kasbiy standartlarga moslashtirish masalasi ayniqsa muhim. Kasbiy standart – bu muayyan kasb bo'yicha ishchi yoki mutaxassisga qo'yiladigan malaka talablari to'plami bo'lib, u mehnat bozori ishtirokchilari tomonidan ishlab chiqiladi. O'zbek kasb-hunar ta'limida bu standartlarni ta'lim dasturlari bilan muvofiqlash tizimi hali shakllanish jarayonida. Dual ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun bu jarayonni tezlashtirish zarur. Zamonaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llash ham dual ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim omil sanaladi. Masalan, simulyatsiya texnologiyalari (virtual laboratoriyalar, trenajorlar) o'quvchilarga korxonada to'liq mustaqil ishlashdan oldin «xavfsiz» muhitda kasbiy ko'nikmalarni mashq qildirish imkonini beradi. Aralash ta'lim (blended learning) modeli esa nazariy o'quv materialini raqamli ko'rinishda taqdim etib, auditoriyadagi vaqtni amaliyotga yo'naltirishga imkon yaratadi. Baholash tizimini qayta ko'rib chiqish ham muhim pedagogik shart-sharoit hisoblanadi. An'anaviy baholash tizimi asosan nazariy bilimlarni o'lchashga mo'ljallangan bo'lsa, dual ta'limda amaliy kompetentliklarni baholash alohida o'rin egallashi kerak. Buning uchun portfel baholash, kompetentlik asosida baholash va sanoat ekspertlari ishtirokidagi yakuniy attestatsiya kabi mexanizmlar joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Pedagog kadrlarning professional rivojlanishi masalasi dual ta'limda alohida o'rin egallaydi. Kasb-hunar maktabi o'qituvchisi nafaqat pedagogik, balki kasbiy-texnik bilimga ham ega bo'lishi lozim. Buning uchun o'qituvchilar korxonalarda muntazam stajirovka o'tashi, sohaviy konferensiyalarda ishtirok etishi va ishlab chiqarishdagi yangiliklar bilan hamqadam bo'lishi zarur. Bu yo'nalishda davlat-xususiy sherikchilik mexanizmlari katta imkoniyat yaratadi. Dual ta'limda o'quvchi motivatsiyasini ushlab turish alohida pedagogik vazifa sanaladi. Ishlab chiqarish muhitida ish boshlagan o'quvchi ba'zan psixologik bosim, kasbiy noaniqlik yoki amaliyot nazoratining zaifligi sababli motivatsiyasini yo'qotib qo'yishi mumkin. Bunday holatlarni oldini olish uchun ta'lim

muassasasida maxsus psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmati faoliyat yuritishi lozim.

Dual ta'limda motivatsion muhitni yaratishning asosiy yo'llaridan biri – o'quvchini o'z kasbiy o'sishi jarayonida sub'ekt sifatida ko'rishdir. Bu degani, o'quvchi faqat «o'qitiluvchi» emas, balki o'z ta'lim traektoriyasini ongli ravishda shakllantiruvchi shaxs sifatida qatnashishi kerak. Individual ta'lim rejaları, kasbiy portfolio yuritish va o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantirish ushbu yondashuvning amaliy vositalaridir.

**Xulosa.** Kasb-hunar maktablari va texnikumlarda dual ta'lim tizimini joriy etish – bu nafaqat tashkiliy, balki chuqur pedagogik jarayon hisoblanadi. Uning samaradorligi bir qator pedagogik shart-sharoitlarning bir vaqtda bajarilishiga bog'liq: ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonasi o'rtasida mazmuniy hamkorlik o'rnatilishi, o'quv dasturlarini kasbiy standartlar asosida modernizatsiya qilish, nastavnik-ustalarni pedagogik jihatdan tayyorlash, o'quvchi motivatsiyasini boshqarish va baholash tizimini kompetentlik asosida qurishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan huquqiy islohot – xususan, 2022-yilgi 115-son Qaror – dual ta'limni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratdi. Biroq hujjatlar va siyosat darajasida qilingan ishlarga qo'shimcha ravishda, pedagogik metodologiya, o'qituvchi va nastavnik malakalari hamda muassasa-korxonalar hamkorligining sifat ko'rsatkichlari bo'yicha izchil ilmiy-amaliy ishlar davom ettirilishi zarur. Kelgusida dual ta'lim tizimini O'zbekistoning barcha hududlarida keng joriy etish, uni raqamli texnologiyalar bilan boyitish va xalqaro ta'lim standartlariga mos ravishda takomillashtirish mamlakatimiz kasb-hunar ta'limini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy rivojlanish va insoniy kapitalning o'sishiga sezilarli hissa qo'shadi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 11 martdagi 115-son "Ikki tomonlama (dual) ta'lim tizimini joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yildagi "Kasb-hunar ta'limida yangi bosqich" tashabbusi haqida ma'lumot. – lex.uz portali. – 2023.
3. Azimov E.G., Shchukin A.N. Sovremenniy slovar' metodicheskikh terminov i ponyatiy. – Moskva: Russkiy yazyk, 2018. – 496 b.
4. Dusyarov X. Ch., Ta'lim jarayonida yoshlarning fanlardan mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlanishining pedagogic shart-sharoitlari "Fizikani fanlararo o'qitish taraqqiyoti va istiqbollari" Termiz. 282-286 b.
5. Sharipov Sh.S. Ta'limda kompetentlik yondashuvi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 212 b.
6. Dusyarov X. Ch., Fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishga ta'sir etuvchi omillar YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI. Volume 2 Issue 9. 18.05.2025 yil Online ISSN: 3030-3494.
7. Boydedayev M.T. Kasb-hunar ta'limida amaliy o'qitishni tashkil etish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 184 b.